

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

доктора психологічних наук, доцента Савелюк Наталії Михайлівни

на дисертацію Ольги Григорівни Цукур

«Особливості конструювання особистістю православної ідентичності в умовах секуляризації суспільства», представлену на здобуття наукового

ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю

19.00.05 – соціальна робота; психологія соціальної роботи

Релігія як соціальний феномен та релігійна ідентичність як його похідна є незаперечними й суттєвими чинниками суспільного розвитку, починаючи від найперших цивілізацій і до наших часів з усіма їх дедалі динамічнішими трансформаціями. Так, незважаючи на досягнення сучасної науки, численні інформаційні революції та відповідні технологічні нововведення, процеси діджиталізації та глобалізації, релігійність і далі посідає істотне місце у життєдіяльності й життєтворчості найрізноманітніших соціальних спільнот та їх окремих представників. І це цілком закономірно: жоден навіть, наприклад, наймодерніший гаджет чи найпопулярніша соцмережа не знімають найболючіших і найповсякденніших екзистенціальних питань, пов'язаних із вічним вибором між «бути» та «не бути». Це ж саме стосується і класичних грошей, матеріальних статків, накопичення яких далеко не завжди вирішує численні проблеми людства в цілому та багатіїв, можновладців зокрема. Тому, наприклад, стали загальновідомими слова Стіва Джобса – генерального директора корпорації «Apple», виголошені незадовго перед завершенням його земного буття: «... все визнання і багатство, які у мене є, безглузді та позбавлені вищого сенсу перед лицем неминучої смерті». Й саме релігія в цих і подібних ситуаціях стає тією необхідною зовнішньою та внутрішньою опорою, яка залишається з людиною навіть тоді, коли всі інші засоби реально або уявно втрачаються.

Україна наразі переживає далеко не найпростіший період свого державного, політичного, культурного становлення. До цілої низки

різноманітних проблем державотворення додаються і релігійні пошуки, кризи, конфлікти. З одного боку, коли «впали залізні завіси» (а по факту – штучні ідеологічні та комунікативні бар'єри), українці опинилися під суттєвим впливом стрімкого поширення цінностей та ідей різних світових релігій, конфесій, течій, рухів, організацій; з іншого боку – національна (державна) релігія, яка від 988 року офіційно є православною, крізь століття у зв'язку з різними зовнішніми та внутрішніми чинниками перебуває під загрозами соціальних «розколів» і маніпулювання різними агентами впливу.

Отож, актуальність теми дослідження є очевидною та незаперечною. І дисертантці доволі успішно вдалося обійти ймовірні «гострі кути» при розробці аналогічних тем, пов'язані, наприклад, із широко обговорюваними питаннями «канонічності» (або, навпаки, «неканонічності») тієї чи іншої релігійної громади. Ольга Григорівна, натомість, зосередилася на більш універсальній та незаполітизованій проблемі впливу процесів секуляризації суспільства на внутрішню структуру православної ідентичності особистості.

У першому розділі дисертації здобувачка системно розкриває соціально-психологічний вимір секуляризації як глобального світового процесу та освоєння особистістю у зазначених умовах православної релігійної традиції. Слушним, зокрема, є доволі різноаспектний аналіз відповідного поняття авторкою, у контексті якого секуляризація – це не тільки відокремлення держави від релігії, а й пошук останньою власних актуальних відповідей на змінювані запити соціуму. І якщо вона знаходитиме такі відповіді, то, за влучним висловом дисертантки, це дозволить відмовлятися від «погляду на релігію як залишку чогось традиційного» й натомість замислюватися над потенційними можливостями широкої відкритості людини щодо багатоманітності форм релігійного буття.

Одним із найвагоміших авторських здобутків, який втілює наукову новизну дисертації, можна вважати описану та обґрунтовану в цьому розділі роботи теоретичну модель конструювання православної ідентичності у секулярному полі України. У моделі виокремлено рівні секуляризації –

магічний, філософський, сакралізований та традиційно-обрядовий, а також складові православної ідентичності – інституційну, позаінституційну та інтимно-особистісну. Привертає увагу сучасний дискурсивний підхід Ольги Григорівни до визначення православної ідентичності, згідно з яким це – не застигла особистісна структура як сукупність певних психічних рис, а динамічна похідна особливостей категоризації та інтерпретації особистістю певних подій, що значною мірою визначають специфіку її переживань.

У другому розділі послідовно і детально розглядається програма емпіричного дослідження. Тут імпонує, насамперед, дуже виважений та методологічно обґрунтований підхід авторки до попереднього оцінювання міри відповідності вже наявного діагностичного інструментарію обраній темі дослідження, його валідності в контексті поставлених специфічних завдань; а також ретельне забезпечення належної репрезентативності вибірки. Позитивним при цьому є вдале поєднання двох методологій – якісного та кількісного аналізу даних, триангуляція відповідних ідей та дослідницьких процедур з огляду на попередньо теоретично виокремлені три основні компоненти й водночас виміри православної ідентичності – інституційну, позаінституційну та особистісно-інтимну.

Зокрема, дуже слушним вважаємо твердження здобувачки про те, що спроби формувати вибіркочну сукупність за такою формальною ознакою, як відвідування церковної служби у православному храмі або належність до певної релігійної громади, не є адекватними й порушуватимуть правило забезпечення репрезентативності вибірки. Адже в такому випадку православна ідентичність ототожнюватиметься з інституційною, що в контексті обґрунтованої Ольгою Григорівною теоретичної моделі не є правомірним. Ці та інші наукові позиції, на нашу думку, можуть і повинні в подальшому стати методологічною основою пошуку психологічних засад конструювання такого бажаного міжконфесійного порозуміння в Україні.

У третьому розділі описуються та інтерпретуються як первинні дані емпіричного дослідження, так і узагальнені результати їх комплексної

математико-статистичної обробки. В цьому контексті особливо вигідно виокремлюється опис процедури розробки та верифікації затребуваного в науці питальника «Структура секулярного поля сучасного суспільства». Дисертантка наголошує, що така детальна презентація основних психометричних показників методики, як і зазначеної процедури, забезпечила належне наукове висвітлення досягнення одного з основних поставлених у роботі дослідницьких завдань: розробити валідний методичний інструментарій для визначення впливу процесів секуляризації суспільства.

При обробці та інтерпретації результатів, отриманих за допомогою цієї та низки інших методів і методик, авторка доволі вільно оперує складними статистичними процедурами, коефіцієнтами та відповідною термінологією: у тому числі, дисперсійним аналізом та U-критерієм Манна-Уїтні, конфірматорним факторним аналізом, α Кронбаха, λ Гутмана, δ Фергюсона та ін. Усе це засвідчує належний математичний підхід до повноцінного забезпечення методології кількісного підходу. Тоді як якісний підхід дотримано, між іншим, через дискурс-аналіз великого масиву релігійних текстів проповідницького характеру.

З усіма позитивними своїми характеристиками, текст роботи містить окремі дискусійні моменти або неточності, на яких вважаємо за необхідне наголосити:

1. Оскільки в темі та змісті роботи мова йде про «конструювання ідентичності», то в теоретико-методологічній її частині варто було би детальніше розглянути основні поняття соціального конструктивізму, в тому числі, таке як «соціальний конструкт». Зазначаємо, що здобувачка ознайомила з основними положеннями відповідної теорії Т. Лукмана і П. Бергера (що відображені на с. 52 та с. 101 дисертації), а проте зазначене важливе поняття в дисертації не аналізується. Крім того, доцільним є згадати й порівняти терміни «соціальний конструктивізм» та «соціальний конструкціонізм», адже друге характеризує більш радикальний і водночас більш сучасний підхід до проблеми конструювання ідентичності особистості

в цілому в соціальних науках. Такі термінологічні уточнення, на нашу думку, здатні збагатити й підсилити теоретико-методологічну базу дисертації.

2. При описі вибірки дослідження чомусь не згадується загальне співвідношення у ній кількості жінок і чоловіків. Чи є воно приблизно однаковим, а якщо ні, то чому? Адже гендер – один із вагомих соціально-психологічних чинників конструювання релігійної ідентичності назагал та православної – зокрема. Наукові дані про окремі психологічні відмінності між жінками та чоловіками дають змогу попередньо припускати, наприклад, що чоловіки більше тяжітимуть до прагматичного типу православної ідентичності, а жінки – до традиційного. Тому ймовірна гендерна диспропорція загальної вибірки в той або інший бік може, щонайменше, приводити до різного кількісного наповнення отриманих за типами ідентичності субвбірок або навіть до змінювання окремих їх якісних характеристик.

3. За результатами емпіричного дослідження у дисертації констатується, що, на відміну від традиційного типу православної ідентичності, представники, наприклад, її мішаного типу «більш критично ставляться до опанування православною традицією та прагнуть пізнати її основи не лише в інституційній інтерпретації, а й через рефлексію власного досвіду» (с. 170 дисертації). Тоді як носії «мішаного» типу «більше схильні сподіватися на власні сили» (с. 171 дисертації) та ін. Хотілося б почути авторські міркування щодо психологічних корелятивів зазначених фактів. Адже, зрозуміло, що ортодоксальна релігія та її адепти схвалюватимуть саме традиційний тип православної ідентичності. Але, як і у випадку із класичними типами темпераменту, з точки зору психології тут теж не повинно йтися про кращі або гірші типи ідентичності, й такого оцінювального поділу, власне кажучи, дисертантка уникає. З усім тим, у подальших дослідженнях варто було би детальніше розкрити «сильні» та «слабкі» особистісні кореляти представників кожного такого типу.

4. У дисертації зустрічаються огріхи орфографічного та пунктуаційного характеру. Важливо, між іншим, враховувати той факт, що якщо робота роздрукована у чорно-білих тонах, то кольорові в електронному варіанті забарвлення різних сегментів діаграм варто замінювати, наприклад, різним їх штрихуванням (с. 73–75 дисертації). Це ж саме стосується і недоліку у візуалізації профілів типів інтимно-особистісної компоненти православної ідентичності (рис. 3.2, с. 168 дисертації).

Висловлені вище зауваження та рекомендації не применшують назагал високої оцінки дисертації як самостійного, цілісного і завершеного дослідження, яке характеризується належною мірою наукової новизни, теоретичної та практичної значущості.

Зміст автореферату висвітлює основні розділи, ідеї та положення роботи, а оприлюднені наукові публікації та участь дисертантки у цілій низці міжнародних та всеукраїнських наукових заходів засвідчують належну її апробацію.

А тому вважаємо, що дисертація «Особливості конструювання особистістю православної ідентичності в умовах секуляризації суспільства» як змістовно, так і за оформленням відповідає усім вимогам МОН до такого типу і рівня робіт, а її авторка – Ольга Григорівна Цукур заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, доцент,

професор кафедри психології

Тернопільського національного

педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка

Н. М. Савелюк